

MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Poznámky
k literatuře
I

Theodor W. Adorno

KAROLINUM

Poznámky k literatuře I

Theodor W. Adorno

Z německého originálu *Noten zur Literatur*,
vydaného nakladatelstvím Suhrkamp v roce 1974,
přeložili Alžběta Dyčková a Marek Kettner. Úvodní studii
napsala Alžběta Dyčková.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MSMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu
Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2024

Edici *Myšlení současnosti* řídí Miroslav Petříček
Redakce Alena Machoninová
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1974
All rights reserved by and controlled through Suhrkamp Verlag
Berlin.
Translation © Alžběta Dyčková, Marek Kettner, 2024
Introduction © Alžběta Dyčková, 2024

ISBN 978-80-246-5574-1
ISBN 978-80-246-5695-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Věnováno Jitce Burgerové

OBSAH

Adornovy eseje aneb filosofování skrze trhliny
(Alžběta Dyčková) /9

Esej jako forma /17

O epické naivitě /40

Postavení vypravěče v současném románu /46

O lyrické poezii a společnosti /53

Památce Josepha von Eichendorffa /71

Otevřená rána jménem Heine /99

Ohlédnutí za surrealismem /105

Interpunkční znaménka /110

Umělec jako zástupce /117

Četba Balzaca /129

Valéryho odchýlení /146

Krátké komentáře k Proustovi /186

Slova z ciziny /197

Blochovy *Spuren*. K novému rozšířenému vydání
z roku 1959 /212

Vynucené smíření. K Lukácsově knize

Wider den mißverstandenen Realismus /229

Pokus pochopit *Konec hry* /256

Překladatelské poznámky /294

Ediční poznámka /297

Slovník cizojazyčných výrazů /299

Bibliografie /308

ADORNOVY ESEJE ANEB FILOSOFOVÁNÍ
SKRZE TRHLINY
(Alžběta Dyčková)

Theodor Adorno je náročný autor. Jeho úvahy často porušují nepsaná pravidla, na která jsme u filosofických textů zvyklí; postupování od premis k závěrům, definování klíčových pojmů nebo možnost vřazení jednotlivých vhlédů do širšího systematického rámce. Filosofická témata, jimiž se Adorno zabývá, se také vzájemně prostupují. Vybereme-li si tedy jeden námět a vyložíme-li ho, pomůžeme si tím k částečnému rozklíčování dalšího. Paleta možných perspektiv, které nám mohou napomoci přiblížit se tomu, oč v jeho textech běží, a odhalit, k čemu v dnešní době mohou být užitečné, je totiž široká. K proniknutí do Adornových textů neexistuje jediný spolehlivý návod. Využijeme zde této flexibility a pokusíme se vybrat a předvést tři vzájemně propojené aspekty Adornova myšlení, které mohou napomoci lepšímu porozumění jeho esejí o literatuře: (i) dějinou situaci a intelektuální klima, na které Adorno svou filosofii reaguje, (ii) jeho přesvědčení o tom, jak lze po druhé světové válce filosofovat, a (iii) předmět, který se jeho eseje pokoušejí znázornit.

Adorno se narodil v roce 1903 a byl intelektuálně činný od dvacátých do šedesátých let minulého století. Texty zabývající se biografií členů první generace Frankfurtské školy, jíž byl Adorno předním představitelem, nezdídky poukazují na to, že on i jeho kolegové byli silně ovlivněni rodinným zázemím, vůči němuž se svou intelektuální tvorbou vymezovali. Lze jen stěží přehlédnout, že všichni členové frankfurtského Institutu pro sociální výzkum byli Němci židovského původu, vychováni podle standardů vyšší střední třídy, přičemž jejich otcové byli převážně úspěšní podnikatelé.¹ Kromě Waltera Benjami-

¹ Podrobnější životopisné profily jednotlivých členů Frankfurtské školy lze najít např. v Rolf Wiggershaus: *The Frankfurt School. Its History, Theories, and Po-*

na, který se konce druhé světové války nedožil, pak všichni hlavní představitelé Frankfurtské školy prožili konec třicátých a počátek čtyřicátých let v exilu ve Spojených státech amerických, odkud se pak – kromě Herberta Marcuse, který nakonec v Americe zůstal – po válce vrátili zpátky domů. V rozděleném poválečném Německu pak společně dále pracovali ve frankfurtském institutu a lze předpokládat, že nasbírané životní zkušenosti podnítily zaměření kritické teorie na kritiku kapitalismu, masové kultury a ideologie. Kromě průmyslové expanze a rozvoje masové kultury byl Adorno se svými kolegy také svědkem rozvratu poválečné Evropy.

Na rozdíl od jiných soudobých židovských autorů, jako byli například Hans Jonas nebo Martin Buber, pro něj ovšem nebyla zásadní znovu se palčivě ohlašující otázka teodiceji a existence Boha vůbec, nýbrž nutnost reflexe historické zkušenosti toho, kam až může zajít ideologizace západního společenství a jak katastrofické důsledky může mít systematické *ratio* při řešení ideologicky stanovených cílů – tedy zkušenost, kterou bolestivě zakusil ve čtyřicátých letech celý svět, s Němci v jejím epicentru. Předmětem Adornovy kritiky se tak stává nejenom ideologie, nýbrž i západní intelektuální tradice jako celek. Jeho kritika osvícenství, německého idealismu a pozitivismu je – na akademické poměry – značně vyostřená; její razance ovšem odpovídá potřebám doby. Adorno uznával, že se díky těmto myšlenkovým tradicím západní Evropa po druhé světové válce postupně převrátila do podoby víceméně prosperujícího demokratického společenství. Byl ovšem přesvědčen, že západní myšlenkové systémy nelze bezmezně adorat; naopak je třeba identifikovat aspekty vedoucí k patologiím, které se v našem kulturním prostředí vyskytují.

Adorna vedla ke kritice osvícenského ideálu rozumu jednak historická zkušenost meziválečné, válečné a poválečné Evropy, jednak jeho vlastní filosofická přesvědčení, která jsou se systematickou filosofií v přímém rozporu. Přestože v mnohém navazoval na Hegela, nebyl přesvědčen, že hybatelem a garantem vývoje lidských dějin je absolutní rozum. Nebyl ani věřící,

litical Significance, přel. Michael Robertson, Cambridge: MIT Press 1995, příp. Stuart Jeffries: *Grandhotel nad propastí. Životy myslitelů Frankfurtské školy*, přel. Petr Fantys, Host: Praha 2022.

a jeho myšlení je tak na hony vzdálená i křesťanská metafyzika. Popíral také existenci jakýchkoliv prvních principů a ontologických systémů, o jejichž vybudování se metafyzičtí myslitelé snažili už od dob antiky. Zároveň se domníval, že společenské procesy nelze chápat jako racionální; možnost identifikovat určité sociologické a ekonomické vzorce podle něj neznamena, že existují pevná neměnná pravidla, podle nichž by se lidstvo postupně vyvíjelo.

Tato přesvědčení podmiňují Adornovy filosofické ambice. Radikální odmítnutí tradice vytváří závazek osvobodit myšlení od jeho tradičních filosofických předpokladů. Poukazování na nesamozřejmost těchto předpokladů je pro něj snahou „odolat sugesci, ... trvat na intelektuální a skutečné svobodě. Filosofie je hlasem rozporu, který by bez ní nebyl slyšitelný, a proto by mlčky triumfoval.“² Kritika tradičního systematického myšlení je pak také nutným důsledkem náhledu, že se z něj nelze vyvázat jeho pouhým odmítnutím.

Filosofování pro Adorna ovšem nekončí u pouhé negace tradičního myšlení. Domnívá se, že kritika klasických filosofických podniků může přinést nové, pozitivní možnosti: právě kritikou „staré“ filosofie lze podle něj vytvořit nástroje k řešení aktuálních filosofických otázek. Z této myšlenky vyrůstá Adornova *Negativní dialektika*, v níž se široce zamýšlí nad dějinnou situací a možnostmi filosofie po druhé světové válce. Operují s ní pak i *Poznámky k literatuře* a jeho esejistická tvorba jako celek. Na rozdíl od *Negativní dialektiky* tak ovšem činí způsobem, který nejenom aktivně kritizuje tradiční myšlení a načrtává možnosti filosofie neidentity, nýbrž také přetváří kritiku v metodu tvorby filosofických textů.

Úvodní studii předkládané sbírky, „Esej jako forma“, označoval sám Adorno – společně s úvodem ke svým *Třem studiím o Husserlovi* – za svůj programový text.³ Osvětluje totiž záměry

² Theodor W. Adorno – Max Horkheimer: *Dialektika osvícenství*, přel. Michael Hauser – Milan Váňa, Praha: Oikoymenth 2009, s. 233–234.

³ Srv. Ulrich Plass: *Language and History in T. W. Adorno's Notes to Literature*, New York – London: Routledge 2007, s. 24. Za programové texty v rámci Adornova díla lze označit také jeho inaugurační přednášku na Frankfurtské univerzitě, která vyšla v textové formě pod názvem *Aktualität der Philosophie* (Aktualita filosofie) a jeho esej *Zur Theorie des Geistigen Erfahrung* (K teorii duchovní zkušenosti), jež byla původně zamýšlena jako předmluva k jeho *Negativní dialektice*.

stojící v pozadí všech ostatních esejí a načrtává metodologii a premisy Adornova filosofování vůbec. Jedná se o text, který je dalším krokem k „osvobození“ filosofování jako takového, v němž Adorno převrací kritiku tradiční filosofie do podoby experimentální kompozice filosofických textů. Jeho myšlenkový pokus je ve své podstatě prostý: kritikou tradičního systematického myšlení identifikovat jeho intelektuální předsudky, a ty poté z nového – esejistického – způsobu filosofování vypustit. A následně tak odhalit to, co podle Adorna tradiční myšlení zahaluje, tak jak to uvádí finální věta „Eseje jako formy“: „Tajným objektivním cílem ortodoxnosti myšlení je totiž na věci zakrýt to, co esej svým narušováním ortodoxie odkrývá.“⁴

Po osvětlení historické situace, na niž Adornovo myšlení reaguje, a výkladu jeho pojetí náležité filosofické metody se již můžeme soustředit na otázku, co mají Adornovy eseje vyjadřovat. Co je to, co esej odkrývá? Na tuto otázku nelze odpovědět krátce, přesto se zde ale pokusíme o stručný náčrt. Adorno svou experimentální metodou doufá odkrýt jistou zkušenost, která se podle něj z evropského prostředí postupem času více a více vytrácí. Hovoří o ní nejčastěji jako o duchovní zkušenosti (*geistige Erfahrung*), byť jí napříč svým dílem propůjčuje i jiné přívlastky, jako například metafyzická či filosofická. Jedná se o zkušenost, která se vymyká systematickému myšlení a uniká přímému jazykovému vyjádření. Stojí v protikladu k systematickosti a jednoduchosti a jako taková se kvůli převládající tradiční filosofii – nebo například masové kultuře – vytrácí. Lze o ní hovořit i jako o zkušenosti neidentity, jelikož vypadává z hegelovského schématu identity myšlení, pojmovosti a skutečnosti.⁵ Adornovy eseje si tedy kladou za cíl

říci to, co řečeno být nemůže. Kontradiktorní povaha této výzvy je výzvou filosofie jako takové: kvalifikuje ji jako dialektiku ještě předtím, než uvízla v kontradikci. Úkolem filosofické reflexe je rozplést tento paradox. Vše ostatní je signifikace, *post hoc* racionalizace, předfilosofická činnost, kterou filosofie byla v Hegelově době. Stopy důvěry v přesvědčení, že pojem může transcendovat sebe

⁴ Esej jako forma, s. 39.

⁵ Srv. Brian O'Connor: *Adorno*, London – New York: Routledge 2013, s. 16.

sama, jsou schopny jít za pouhé předběžnosti a arbitrární závěry, a mohou tudíž pochopit nepojmové – tato důvěra je pro filosofii nepostradatelná. Jinak by musela filosofie spolu s lidskou myslí kapitulovat.⁶

Jeho hlavní inspirací byl v tomto ohledu Walter Benjamin. Korespondence s Benjaminem obsahuje rozsáhlé disputace na téma vybudování teorie filosofické zkušenosti. Adorno Benjaminovy myšlenky z velké části přejímá a posléze modifikuje; zkráceně by bylo možné říci, že Adorno přejímá Benjaminovy filosofické motivace a postřeh, že místem filosofické zkušenosti nejsou systematické teoretické celky, nýbrž jednotlivosti. Adorno se ovšem na rozdíl od Benjamina méně věnoval rozvíjení metafyzických motivů a zůstával především u kritiky tradiční filosofie, která podle obou filosofů duchovní zkušenost dusí.⁷

Hledaná duchovní zkušenost je zkušeností trhlin; právě na ně se Adornovy eseje zaměřují, místo aby je zahlazovaly.⁸ Jak bylo zmíněno v úvodu, společenské procesy podle něj neprobíhají na základě rozumově uchopitelných mechanismů. Chceme-li pochopit minulost či současnost, je třeba konfrontovat se s iracionalitou společnosti. Eseje se tedy zaměřují na podstatnou kontradiktornost skutečnosti, na to, co vypadává ze systematických rámců velkých tradičních teorií, a obnažují její rozpory. Adorno toto činil na mnoha úrovních. K duchovní zkušenosti se vztahuje jeho negativní dialektika, hudební komentáře, úvahy o estetice, kritika masové kultury, jež duchovní zkušenost „dusí“, a konečně i jeho eseje o literatuře. Předmětem esejí je u Adorna především, byť nejenom, umění: zde může být duchovní zkušenost odhalena jako cosi nepojmového zprostředkovaného uměním; interpretací umění pak má filosofická esej napomoci toto nepojmové znázornit.

Volba Adornem interpretovaných literárních autorů a fenoménů pak sleduje výše načrtnutý zájem o duchovní zkušenost.

⁶ Theodor W. Adorno: *Zur Theorie der Geistigen Erfahrung. Vorlesung über Negative Dialektik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2003, s. 230.

⁷ Více o vztahu Adornovy a Benjaminovy teorie zkušenosti lze nalézt např. v Martin Jay: *Songs of Experience*, Berkeley: University of California Press 2005, s. 312–360.

⁸ Srv. Esej jako forma, s. 31.

Jednotlivé texty – z nichž nemalá část je přepisem Adornových rozhlasových přednášek – se zamýšlejí nad užíváním jazykových prostředků jako je interpunkce či cizí slova, případně se zaměřují na témata jako je epická naivita, pozice vypravěče románu a rozbor vztahu mezi poezií a společností. Adorno do sbírky také vložil eseje o pestré paletě autorů, kteří podle něj k znázornění duchovní zkušenosti přispěli svou uměleckou tvorbou. V prvním dílu *Poznámek k literatuře* Adorno hledá průhledy k této specifické zkušenosti v literárním díle Marcela Prousta, Samuela Becketta, Honoré de Balzaca, Josepha von Eichendorffa a Heinricha Heineho a ve filosofických úvahách Paula Valéryho a Ernsta Blocha. Sbírkou je pak doplněna ostrou kritikou jednoho z pozdních děl Györgye Lukáče a úvahou o surrealismu. V dalších dílech *Poznámek k literatuře* se pak zmínění autoři často objevují znovu a přibývají k nim mnozí další, jako například Franz Kafka, Friedrich Hölderlin, Walter Benjamin nebo Thomas Mann. Ne náhodou se jedná o výběr literárních autorů a filosofů, kteří jsou nároční a jejichž díla se vyznačují netradičním způsobem vztahování se ke světu, který má dle Adorna potenciál přispět k odhalení duchovní zkušenosti. Mistrovská kvalita, kterou Adorno na jejich literárních a filosofických dílech oceňuje, má potenciál v sobě přenést něco, co se vymyká systematicky popsatelné objektivitě a představuje tak středobod jeho filosofického zájmu.

Výsledkem tohoto myšlenkového zaměření je ovšem poměrně známá náročnost jeho textů. Na rozdíl od jiných myslitelů, kteří si v průběhu svého intelektuálního vývoje osvojují spíše schopnost se vyjadřovat jasněji, se Adornovy texty stávají postupem času kryptičtějším. Jak předestírá „Esej jako forma“, jeho eseje nepostupují od premis k závěrům, postrádají argumentační strukturu, nedefinují pojmy, s nimiž operují, a brání se stručnému shrnutí svých point. Četba Adorna nás tak konfrontuje s jednotlivými vhledy, které lze až vlastním složitým domýšlením zasadit do širší – avšak nesystematické – filosofické úvahy a propojit mezi sebou.

Složitost Adornových textových kompozic ovšem není svévolná. Ať už však s filosofickými přesvědčeními, která Adorna k esejistické metodě přivedly, souhlasíme, či nikoli, nabízí se otázka, zda právě to, že nám Adornovy texty jaksi vzdorují,

není signálem jejich intelektuální hodnoty. Roger Foster v úvodu ke své knize *Adorno and Philosophical Modernism* podotýká, že právě Adornova nesrozumitelnost je paradoxně tím, co by nás mělo upozornit na to, že je jeho myšlení v dnešní době cenné. Adorno svou esejistickou metodou rozklíčováává určitou zkušenost, která se z našeho prožívání vytrácí. Skutečnost, že jsou jeho texty v dnešní době možná ještě neproniknutelnější než v době svého vzniku, sama o sobě ukazuje, že je jeho myšlení stále důležité.⁹ A to nejenom proto, že pro nás jeho texty představují netradiční intelektuální cvičení, nýbrž hlavně proto, že v nich Adorno předvádí, že je možné vztahovat se ke světu i jinak, než jak to činila tradiční filosofie. Forma jeho úvah se snaží odrážet komplikovanost a nesystematičnost jím popisované zkušenosti. Tato linka, místy explikovaná, místy implikovaná, poté podkládá Adornovy jednotlivé myšlenky a zakládá konzistenci jeho díla jako celku.

⁹ Srv. Roger Foster: *Adorno and Philosophical Modernism. The Inside of Things*, Lanham, Maryland: Lexington Books 2016, s. 1–16.